

Türk Kültürü

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YIL 53 YENİ SERİ CİLT VIII SAYI 1

2015/1

53. Yıl

Türk Kültürü

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 1300-3372

Kuruluş Tarihi: Kasım 1962

Yıl 53, Yeni Seri Cilt VIII, Sayı 1

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Adına Sahibi

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Editör / Editor

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

İngilizce Editörü / Editor of the English Text

Doç. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ

Yayın Kurulu Üyeleri / Members of Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Doç. Dr. Bülent GÜL • Doç. Dr. Fatih SAKALLI • Dr. İsa SARI • Esra BİLGE

Yayın Hakem Kurulu / Board Of Referees

Doç. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. İsmail AKA • Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN • Prof. Dr. Metin AKAR • Prof. Dr. Yavuz AKPINAR • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Tuncer BAYKARA • Doç. Dr. Bülent BAYRAM • Prof. Dr. Süleyman H. BOLAY • Prof. Dr. İsmet ÇETİN • Prof. Dr. Nadir DEVLET • Prof. Dr. İbrahim DİLEK • Prof. Dr. Nejat DİYARBEKİRLİ • Prof. Dr. Abdülkadir DONUK • Yrd. Doç. Dr. Asiye DUMAN • Hasan DUMAN • Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. İnci ENGİNÜN • Prof. Dr. Kemal ERASLAN • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN • Yard. Doç. Dr. Murat ERSÖZ • Prof. Dr. Reşat GENÇ • Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN • Yard. Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Doç. Dr. Bülent GÜL • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Umay GÜNAY • Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU • Prof. Dr. Osman HORATA • Prof. Dr. Halil İNALCIK • Prof. Dr. Mustafa İSEN • Prof. Dr. Mustafa KAFALI • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ • Prof. Dr. Zeynep KERMAN • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Prof. Dr. Bayram KODAMAĞ • Prof. Dr. Kazım Yaşar KOPRAMAN • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Ercümen KURAN • Prof. Dr. Cemal KURNAZ • Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL • Prof. Dr. Özcan MERT • Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI • Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK • Yard. Doç. Dr. Serdar ODACI • Prof. Dr. Orhan OKAY • Prof. Dr. Necati ÖNER • Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU • Doç. Dr. Fatih SAKALLI • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ

Kapak ve Sayfa Tasarımı

SEMETEHAN [B. GÜL]

Genel Ağ Sorumlusu

İsa SARI

Türk Kültürü, uluslararası hakemli süreli yayındır.

Türk Kültürü'nde yayımlanan makalelerin tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir.

İletişim Adresi / Information Adress

Türk Kültürü

Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Bahçelievler 7. Cad. 17. Sok. No. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE

Tel: (00 90 312) 2133100 Belgegeçer: (00 90 312) 2134135

Genel ağ: <http://www.turkkulturu.org.tr>

e-posta: turkkulturudergi@gmail.com

Türk Kültürü 2015/1 Etkileşim Basımevi'nde (Kazım Karabekir Cad. 85/54-55 İskitler/ANKARA Tel: 3843136, Sorumlu Müdür: Yusuf AVAN) basılmıştır.

Ankara <Bahar> 2015

SÖZ VARLIĞI ÖRNEKLERİYLE KIBRIS TÜRK AĞZI

Osman ERCİYAS*

Özet: Türkoloji sahası için önemli malzeme sayılan ve her biri dünyanın değişik bölgelerinde yaşamaya devam eden dil ve kültür unsurlarının saptanması, güncel Türkçe ve karşılaştırmalı Türk dili çalışmaları için ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Bu düşünce ile kaleme alınan Söz Varlığı Örnekleriyle Kıbrıs Türk Ağzı isimli bu çalışma da, Kıbrıs Türk ağzına ait olmasına rağmen çok az kişi tarafından kullanılan yapıları tespit edip Türkoloji literatürüne kazandırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda ele alınacak yapılar; ses, şekil ve söz varlığı açılarından irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türk ağzı, söz varlığı, atasözü, deyim, unutulmuş kelimeler

Turkish Cypriot Dialect with Vocabulary Examples

Abstract: It is an important issue for Turcology to establish the linguistic and cultural elements which are considered valuable from the different areas of the world. This study titled Turkish Cypriot Dialect with Vocabulary Examples aims to detect the linguistic formations that are used by slightly few people who talks Cypriot dialect, and coining them into the Turcological literature. The formations which are evaluated in this respect are examined in terms of phonology, morphology and lexicon.

Keywords: Turkish Cypriot dialect, vocabulary, proverb, idiom, vanishing words

Kıbrıs Türk Ağzı

Kıbrıslı Türkler arasında konuşulan ve 1571 Türk fethinden bu yana adada konuşulmaya devam eden Türkçenin adı Kıbrıs Ağzı veya Kıbrıs Türk ağzı (KA) biçiminde anılmakta ve literatürdeki varlığını da bu şekilde sürdürmektedir. Kıbrıs'ın sosyal ve kültürel geçmişi, Türkler açısından Anadolu Selçuklu dönemine kadar uzanmaktadır. Milattan sonra 11. yüzyıl tarihinde Kıbrıs'a hükmeden Latin kökenli Lüzinyanlar, o dönemlerde Anadolu ile ilişkiler geliştirmiş ve bu yolla Türkleri tanıma fırsatı yakalamışlardır. Sözü edilen dönem içerisinde göze çarpan Türk varlığı, küçük gruplar halinde adaya gelerek daha çok askerlik görevlerinde bulunan ve *Türkopol* ismiyle anılan kişilerden ibaretti (Gürkan 2008). Kıbrıs'taki Türkçenin yaygınlaşması ve bir kültür dili haline gelmesi, 1571'deki Osmanlı Türk fethinden sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Fetihden sonra hız verilen iskan politikası, birçok Türk ailenin adaya gelmesini sağlamış ve yeni bir Türk yurdunun

* Yrd. Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi (KIBRIS).

oluşmasına vesile olmuştur. Dalga dalga büyüyen bu hareket, sosyo-ekonomik alanda yarattığı farklılıklar yanında, önemli bir kültür naklini gerçekleştirmiş ve birçok alanda yeniliğe yol açmıştır (Erdoğan 2008). Anadolu'daki toprağını, komşusunu ve yaşamını geride bırakıp yeni bir hayata merhaba diyen ilk Kıbrıslı Türkler, Cezire-i Kıbrıs'a vardıklarında Latin, Helen ve Arap diye addedilen yeni komşularıyla tanışarak dünya görüşlerindeki hoşgörü ve genişliğin temellerini böylece atmaya başlamışlardır. Üç asırdan fazla Osmanlı Türk yönetimi altında yaşadıkları sonra İngiliz Sömürge idaresi ile yüz yüze gelen halk, 1878 yılından itibaren yeni bir kültür dalgası içerisine girmiş ve alışkanlıkları değişmeye başlamıştır (Richter 2011). KA, bu dönemde özellikle İngilizcenin etkisi altına girerek eski dönemlerden bu yana devam eden Rumca tesiriyle birlikte kısmi değişimlere maruz kalmıştır. Bu değişimler, ses ve yapı düzleminde görülebildiği gibi söz diziminde de kendini hissettirmektedir. KA'daki ikinci ve büyük değişim dalgası, 1974 Barış Harekatı sonrasında adaya yerleştirilen Türklerin etkisi ile olmuştur. Nitekim bugün yaklaşık üç yüz bin insanın yaşadığı Kıbrıs'ta (KKTC Devlet Planlama Örgütü, devplan.org), söz konusu tarihte adaya göç edenlerin sayısı önemli bir yer tutmaktadır. KA'nın önemi, bahsedilen çerçevede geçirdiği evrelerden ziyade, 16. yüzyıldan itibaren öz biçimini koruyabilmiş yapılarını değerlendirmeye anlaşılabilir. Nitekim yazılı ve görsel basın ile bilişim sistemlerinin yaygınlaşması, yerel özellik taşıyan tüm ağızları standart hale getirmekte ve tespit edilip kayda geçirilemeyen söz zenginliklerini unutturmaktadır. Bu sebepten ötürü, unutulmaya meyletmiş her lafzın kayda geçirilmesi ve evrensel Türk dili literatürüne kazandırılması zorunluluk arz etmektedir.

Ağız ve folklor araştırmaları bağlamında birçok çalışmaya konu edilen KA, özellikle Türkiye Türkçesi ile olan farkları ve folklorik birtakım zenginlikleriyle öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a gelerek adada akademik görevlerde bulunmuş filolog ve Türkologların ortaya koyduğu çalışmalar kayda değer özelliktedir (Eren 1983, Öztürk 2000, 2005; Argunşah 2003). Bu doğrultuda çalışan akademisyenlerin, çalışmalarını toplu bir kitap halinde ölümsüzleştirdikleri de bilinir (Öztürk 2009). Bu gibi çalışmalar, KA'nın Anadolu ağız araştırmalarına dahil edilmesini sağlamakla birlikte, konuyla ilgili malzemenin bilimsel toplantılarda tartışılmasını da gündeme getirmiştir. Sözü edilen amaç doğrultusunda öne sürülen tezler, KA'nın Türkiye Türkçesi ile olan yakın bağına da hatırlatmış ve izlenecek yaklaşımların seyrine yön vermiştir. Bunlar yanında, Kıbrıslı Türk araştırmacı ve akademisyenler tarafından ortaya konulan çalışmalar da gün geçtikçe artmakta ve üzerinde çalışılacak malzemenin kayda geçirilmesi süreci devam etmektedir (Adalı 1997, 2000; Gökçeoğlu 1999, Öznur 2010a, 2010b; Erciyas 2010a, 2011; Saracoğlu 2009, Nesim 2009). Türk dili ve ağız çalışmaları eksenine yeni bir boyut kazandıran dilbilim temelli incelemeler de, KA üzerine son zamanlarda yönelmiş ve değerli eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Pehlivan 2003, 2009; Erciyas 2012, Çelebi 2003, Gümüştam 2011). Kıbrıs ağızı üzerine yazılan sözlükler de zikretmeye değer eserler arasındadır (Hakeri 2003, Kabataş 2007, Gökçeoğlu 2008). KA üzerine yapılacak çalışmaların artması, sözü geçen diyalektin çok boyutlu biçimde ele alınıp değerlendirilmesini sağlayacak ve diğer

Türk diyalektleri ile karşılaştırmalar yapılabilecektir. Bilindiği üzere dil, ağız ve folklor araştırmalarının temeli, üzerinde çalışma başlatılacak olan malzemenin temin edilmesine dayanır. Bu noktada, her geçen gün konuşuruyula birlikte yitip giden dil zenginliklerinin tespit edilip kayda geçirilmesi önemli hale gelmektedir. Nitekim, yitip giden ve unutulan değerlerin geri döndürülmesi ihtimali yoktur. Bu nedenle, ağız araştırmalarının merkez noktasını bu yöne çevirmek, alanda çalışma yapacak kişilerin öncelikli görevleri arasında olmalıdır. Söz varlığı araştırmalarını titizlikle yürütmüş olan merhum dilbilimci Aksan da, zamanla unutulan öğelerin lehçe ve ağızlarda yaşadığına dikkati çekmiştir (Aksan 2004: 74).

Söz Varlığı Örnekleriyle Kıbrıs Türk Ağızı isimli bu çalışma, sözü edilen amaç doğrultusunda kaleme alınmış ve çalışmada, yapısal birtakım değerlendirmeler vasıtasıyla ele alınan kelime ve deyimler, aşağıdaki bölümlerde nadir kullanım alanları açısından irdelenmiştir.

Farsi zarfının kökeni: *Farsi* sözcüğü, KA'da 'açık, güzel ve anlaşılır' konuşmayı ifade eden bir zarf olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin kökeniyle ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte, KA üzerine yazılan sözlüklerin birinde Yunanca kökenli olduğu belirtilmiştir (Kabataş 2007: 229). Birçok Yunanca sözlükte tespit edilemeyen *farsi*, Kabataş'ın iddia ettiği *farsa* (φάρσα) şekliyle de bu anlamla alakalı olarak tespit edilememiştir. Yunanca sözlükte yer alan *farsa* biçimi, yalnızca 'şaka' anlamıyla geçmektedir (Fono Yunanca Standart Sözlük 2003: 275). Yapılan karşılaştırmalı incelemeler sonunda *farsi* sözcüğünün Arapça kökenli *fasih*'e dayandığı düşünülmektedir. *Fasih*, 'güzel, düzgün açık ve kusursuz konuşan, iyi söz söyleme kabiliyetinde olan (kimse), uzdilli' anlamına gelmektedir (Parlatır 2009: 441). Evliya Çelebi de ünlü Seyahatname'sinde, gezdiği yöreleri anlatırken oradaki insanların konuştuğu dillerle ilgili olarak 'cümle halkı Boşnakdır, ammâ *fasih* ü belîğ Macarca ve Nemsece bilirler' ifadelerini zikretmiştir (Develi 2006: 36). *Fasih*'in bu kullanımı, kelimenin kökeniyle ilgili yapılacak varsayımlara dönük önemli veriler içermektedir. Açıklanması önem arz eden *fasih* > *farsi* değişimi de, gramatikal açıdan çok rahatlıkla izah edilebilir durumdadır. İkinci hecenin son sesi olan ve vurgusuz olduğu için düşme eğilimi gösteren *h*, *fasih* kelimesinde düşerek *fasi* biçimi oluşmuştur. Ardından, halihazırda Türkçede yaygın olarak kullanılan ve 'Farslara, İran'a ait' anlamına gelen *Farsî* sözcüğü, analogi (örnekseme) yoluyla kelimeyi etkilemiş ve benzer söyleyişin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu açıklama ile, sözcüğün Osmanlı Türkçesine dayandığı ileri sürülebilir. Yunanca veya Kıbrıs Rumcasında da benzer sözcüğün yer alması, Türkçeden Rumcaya geçen birçok yapıda izlendiği gibi, olası bir etkileşimin göstergesi olabilir. Nitekim Türkçe kökenli birçok sözcük, Kıbrıs Rumcasında halen kullanılmaktadır (Erciyas 2005: 34).

Urubcuk: 'Bir şeyin dörtte biri, çeyrek' anlamına gelen *urup*, KA'da *urub*, *urubiye* ve *urubcuk* şekilleriyle göze çarpmaktadır. Günlük konuşma dilinde, genellikle yaşlılar tarafından 'çok küçük bir parça, azacık' anlamlarında kullanılan sözcük, gün geçtikçe yaygınlığını yitirmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almayan kelime, Türkçe Sözlük, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü ve Türkiye Türkçesi Ağızlar

Sözlüğü'nde sadece *urub* biçimiyle geçmektedir. KA'da yaygın olarak kullanılan ve gerekmediği hallerde bile pekiştirme amaçlı eklenen -Clk küçültme ekinin, *urub* kelimesine de aynı amaçla getirildiği görülür. Kıbrıs'taki Osmanlı Türkçesi kalıntıları, 'giysi' manasında geçen *uruba*, 'su vermek' anlamında kullanılan *suvarmak* benzeri kelimelerde yaşadığı gibi, yeni nesillere aktarılması zor gözükken *urubcuk*'ta da kendini göstermektedir.

Karşılaştırma eki ve Çığerek: -rAk, Eski Türkçede ve Türkiye Türkçesinin ilk dönemlerinde kullanılış sahası oldukça yaygın bir üstünlük ve karşılaştırma bildirme eki idi: yigrek (daha üstün), yahşarak (daha iyi), Kardaştan yâr yegrektir 'Dost, arkadaştan daha üstündür' (Yunus Emre) gibi (Vural 2011: 177). Bugün *ufarak*, *küçürek*, *bozrak* gibi sınırlı birkaç kelimeye yaşayan karşılaştırma eki, KA'daki *çığerek* sözcüğünde görülmektedir. *Çığerek* biçimi Türkçe Sözlük, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü'nde yer almamaktadır. Bu nedenle, kelimenin kayıtlara geçirilerek söz varlığı incelemelerine katkı koyması sağlanmalı ve kullanım sıklığı artırılmalıdır.

Kesman: Halk arasında 'yağmur, güneş ve rüzgarın etkileyemediği, gizli, kuytu yer, siper' manası ile kullanılan *dulda* sözcüğü, KA'da aynı anlamı karşılayacak şekilde *kesman* biçiminde kullanılmaktadır. Türkçe Sözlük ile Tarama Sözlüğü'nde geçmeyen *kesman* yapısı, Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü'nde iki farklı manayla yer almaktadır. Birinci anlam olarak 'fırsat', ikinci anlam olarak ise 'doğrultu sıra' verilmektedir. İkinci anlam olan 'doğrultu, sıra' ile KA'daki 'dulda yer' manasının yakınlığı düşünülebilir. Çalışmaya konu edilen bu tür nadir kullanımların incelenmesi, derinliğe inen çok boyutlu leksik karşılaştırmalardan öte, söz konusu yapıların varlığına ilişkin bilinci artırma yönündedir.

Benilemek, Şafgarmak, Hoflanmak, Farımak, Esgermek, Tepsermek: KA'nın yaşlıca denilebilecek konuşurları tarafından dillendirilen bu fiiller, günden güne yaygınlığını yitirmeye ve sosyal medya vasıtasıyla fakirleşen ifade zenginliğinin yozlaşma sürecine kapılmaya devam etmektedir. Bahse konu fiiller, *farımak* ve *tepsermek* dışında Türkçe Sözlük kapsamına girmeyip yalnızca Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü'nde yer bulmuştur. *Benilemek* sözcüğü, Ağızlar Sözlüğü'ndeki açıklamalar ve KA'daki durumu paralelinde 'şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkemek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşırarak' anlamlarına gelir. Arapça kökenli 'ışık, ışıltı' anlamına gelen *şavk* kelimesi ve isimden fiil yapma eki -Ar ile türetildiği düşünülen *Şafgarmak* ise, KA'da 'aydınlanmak' manasıyla geçen sözcüklerdendir. Arapça kökenli olarak belirtilen sözcükler, Kıbrıslı Türklerin Osmanlı Türkçesi döneminde yaygın şekilde kullandıkları kelimelerdir. Çeşitli türetme ekleri ile genişletilen bu yapılar, KA'daki Türkçeleştirme eğilimine örnek olarak gösterilebilir. Şimdi ele alınacak kelimeler de bu bağlamda değerlendirilmelidir: 'Korku, korkma, ürkme' anlamına gelen Arapça kökenli *havf*, Türkçe isimden fiil yapma eki -IA ile genişletilerek fiil durumuna dönüştürülmüş ve böylece 'korkmak, ürkemek' anlamında yeni bir fiil türetilmiştir. Yine Osmanlı Türkçesi ve yerel türetmelere dayalı *farımak* sözcüğü, genellikle 'vazgeçmek' anlamında kullanılır. Bu fiilin de benzer yapılara ve anlamına

istinaden Arapça kökenli *fariğ*'e uzandığı düşünülmektedir. Nitekim *fariğ*, 'el çekmiş, vazgeçmiş, kenara çekilmiş' anlamlarındadır (Parlatır 2009: 437). Üzerinde durulan örneklerin bir kısmı, Anadolu ağızlarında da kullanılan kelimelerdir. KA'daki kullanım sıklığı gün geçtikçe azalan bir diğer eylem adı ise *tepsermek*'tir. Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü'nde yer alan kelime, 'şaşırmak' anlamı yanında genellikle 'kurumak, suyunu çekmek' manasındadır. Ele alınan bu kelimelerin Anadolu ağızları ve KA olarak paylaştıkları ortak nokta, yeni konuşurlara nakledilemeyip kullanımdan düşme eğilimine girmeleridir.

Hov(unu) almak: Türk Dil Kurumu Atasözü ve Deyimler Sözlüğü'nde geçen ve ölçünlü dilde sıklıkla kullanılan *hevesini almak* deyimini, 'istediği, imrendiği şeyi elde ederek ona doymak' manasıyla verilir. KA'da geçen bir deyim olan *hov(unu) almak* da aynı manaya gelen bir başka yapı olarak göze çarpmaktadır. Ağızlar Sözlüğü'ne bakıldığında, KA'daki gibi bir deyimle karşılaşılmassa da, birleşik fiil grubu olan deyimden isim kısmı tespit edilebilir. Ağızlar Sözlüğü'nde geçen *hov* sözcüğü, KA'daki deyimini doğrular nitelikte '1. Şiddetli istek heves 2. Hız 3. Hınc 4. Sazdan yapılan ev' manalarıyla yer bulmuştur. Ancak KA'daki deyim şekline, başka bir çalışmada rastlanmamıştır. KA'daki atasözü ve deyimler üzerine yapılan en kapsamlı çalışmada da bu deyim yer verilmemiştir (Gökçeoğlu 1997).

An domuzu, al topuzu / haberle hacı olunmaz: Anadolu ağızlarının bir kısmında kullanılan ve KA'daki varlığı ile dikkati çeken önemli atasözlerinden biri de *an domuzu, al topuzu*'dur. Bu atasözü, Türk Dil Kurumu Atasözü ve Deyimler Sözlüğü'nde yer almaz; ancak söz konusu atasözünün içerdiği anlama sahip başka yapılar göze çarpmaktadır: *An iti, kap sopayı ve iti an, taşı eline al (çomağı hazırla)* atasözleri, KA'da geçen varyant ile aynı anlamdadır. KA ile Anadolu ağızlarında bu türden varyantlara sıklıkla rastlanmaktadır. TDK kaynağı, üzerinde durulan sözle ilgili olarak 'saldırgan biriyle karşılaşma olasılığı bulunan kimse kendini korumaya hazır olmalıdır.' anlamını verir. Ancak gerek Anadolu gerekse de KA'daki kullanımlarına bakıldığında bu atasözünün anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Nitekim her iki kullanım sahasındaki anlam da daha çok 'sözü edilen bir kişinin aniden ortaya çıkması'yla ilgili durumları ifade etmektedir. *Haberle hacı olunmaz* atasözü ise, KA'da nadir kullanılan ve Türkçe Sözlük ile ona bağlı kaynaklarda (Büyük Türkçe Sözlük, Atasözü ve Deyimler Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü vb.) yer almayan bir ifadedir. 'Görünür bir icraat ortaya koymadan sadece sözle iş yapılamayacağını' anlatan bu söz, KA'daki varlığını zorlukla koruyan ifade zenginlikleri arasındadır. *An domuzu, al topuzu* Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde yer almaz. Ancak, *haberle hacı olunmaz* ifadesi, söz konusu çalışmada *haber etmekle hacı olunmaz* şeklinde verilmiştir (Gökçeoğlu 1997: 75). Ölçünlü Türkiye Türkçesi ile Anadolu ağızlarında, aynı anlamı karşılayacak türde birçok atasözü ve deyim var olduğu bilinmektedir. Bunlar üzerinde yürütülebilecek karşılaştırmalı incelemeler, varyant zenginliğinin tespit edilmesinde önemli rol oynayabilir.

Dere denize akar / kediler kaçınca sıcanlar andrez oynar: Türkiye Türkçesindeki *para parayı çeker* atasözünün anlam yönünden bir benzeri olan ve

KA'da çok seyrek kullanılan *dere denize akar* atasözü, standartlaşma eğilimine karşı direnmiş nadir kültür öğelerindendir. Özellikle Kıbrıs'ın doğusundaki Mesarya bölgesinde çok az kişi tarafından dillendirilen bu söz, 'mal ve para gibi maddî değerlerin, sonunda yine zenginlere gideceğini' belirtmede söylenir. Bu ifadedeki sitem ve şikayeti de hissetmemek mümkün değildir. Sözün ölçünlü Türkiye Türkçesindeki anlamına bakıldığında, benzer koşulları anımsatan 'elde para bulunursa onunla yeni paralar kazanılır' ifadesi göze çarpmaktadır. Yazılı ve görsel medya aracılığıyla her bölgeyi etkileyen ölçünlü Türkiye Türkçesi, üst değişkenin oluşması yönünde şüphesiz yararlıdır. Ancak, dili aynı düzlemde birleştirmek, zengin söz varlığına sahip ağızlardaki özgün yapıların yitirilmesi tehdidini gündeme getirir. KA'nın yine çok az konuşuru tarafından yaşatılan ve özellikle Mesarya köylerinde kullanılan *kediler kaçınca sıçanlar andrez oynar* atasözü ise ölçünlü Türkiye Türkçesinde *meydanı boş bulmak* deyimini ile karşılanan sözlerdendir. Söz konusu atasözü ile belirtilmek istenen düşünce, 'kendisini engelleyecek kimse görmeyerek aşırı davranışlarda bulunmak'tır. Sözde geçen andrez oyunu ise, yere çizilen bir çizgi ile iki kişi tarafından altı taşla oynanan yerel bir oyundur (Yorgancıoğlu 2000: 136). KA ve standart Türkçe bünyesinde yapılacak bir değerlendirme, deyimle ifade edilen benzer durumların atasözleriyle olan ilişkisine yönlendirilebilir. Nitekim kalıp sözler üzerinde, ilgili yapının atasözü mü deyim mi olduğuyla ilgili bazı tartışmalar bulunmaktadır (Albayrak 2012: 360). Ele alınan bu atasözleri, TDK ve Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile Gökçeoğlu'nun Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde yer almamıştır.

Doğduğu akılla gitmek / eline tut etmek: Sözlü gelenekte yaşayan önemli deyimlerden bir tanesi de *doğduğu akılla gitmek* deyimidir. KA ve Türkiye Türkçesinde benzer anlamı çağrıştıran değişik kalıp sözlerin var olduğu bilinmektedir. 'Kişinin olaylara yaklaşımındaki saflık durumunu' anlatan bu deyim, TDK Atasözü ve Deyimler Sözlüğü'nde yer almamış; konuyla ilgili kapsamlı örnekler içeren diğer çalışmalarda da söz konusu deyimle rastlanmamıştır (Aksoy 2007, Gökçeoğlu 1997). Önceki bölümlerde değinildiği gibi, benzer anlamları içeren varyantların söz varlığına olumlu yöndeki katkısı kabul edilmektedir. Dilde özleştirme çalışmaları sırasında birçok yabancı kökenli sözcüğün atılmasıyla yaşanan durum, özellikle Doğu kökenli kelime ve deyimler ekseninde oluşan bir kısırlığı gündeme getirmiştir. Dilde yerleşmiş birçok ifade, bahsi geçen politika sonucunda tarihin bilinmez karanlıklarına gömülmeğe kurtulamamıştır (Erciyas 2010b: 1192). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde genellikle *eline tutuşturmak* biçiminde kullanılan deyim, KA'da *eline tut etmek* haliyle göze çarpmaktadır. 'Karşısındakinin isteyip istemediğini düşünmeksizin verivermek' anlamına gelen deyim, ikili olarak ölçünlü dildekiyle birlikte de kullanılmaktadır.

Kuşatmak / takla kılmak / gelinoñarıcı: *Kuşatmak* fiili '1. Çevresini sarmak, çevrelemek 2. Kaplamak 3. Bele sarılıp bağlanan şeyleri başkasının beline bağlamak' anlamlarına gelir. Ölçünlü dilde yer alan bu anlamın yanı sıra mecazî kullanımlarla da karşılaşmaktadır. KA'daki *kuşatmak* fiilinin anlamlarından bir tanesi de 'düğünde gelin ve damada para veya hediye takılması'dır. 'Gelinin beline

kuşak takılması'yla ilgili gerçek anlamdan ileri geldiği düşünülen kelimenin kullanım sıklığı oldukça seyrek. *Para takmak* söyleminin yaygınlaştığı bir ortamda, söz konusu ifadenin unutulmak üzere olduğu söylenebilir. İsim ve yardımcı fiilden oluşan *takla kılmak* birleşik fiili ise, kelime grubu düzeyindeki yapılardan olması yanında, aldığı yardımcı fiilin ölçünlü Türkçeye göre farklı oluşuyla da dikkati çeker. Türkçede deyimler dışında kalan *isim + fiil* şeklindeki birleşik fiiller, genellikle *et- / ol- / kıl- / eyle- / yap-** yardımcı fiilleriyle kurulurlar (*devam et-, iyi ol-, namaz kıl-, hata yap- vb.*). 'Takla hareketini yapmak' anlamı için oluşturulan yapının *atmak* yardımcı fiiliyle kurulduğu görülür. *Atmak* fiili, sözü edilen yardımcı fiiller arasında yer almadığı için konuyla ilgili öne sürülen görüşlerden söz edilmesi gerekir. Nitekim bu konulara önemle değinen Hamza Zülfiyar, Türkiye Türkçesinde öteden beri bilinen ve kabul gören yardımcı fiillerin *etmek, olmak, eylemek* ve *kılmak* fiilleri olduğunu vurgulayarak bunlara ilaveten *yapmak* ve *almak* fiillerinin yardımcı fiil olup olmadıkları konusunun sorunlu olduğunu belirtir. *Park etmek* varken *park yapmak*; *alışveriş etmek* varken *alışveriş yapmak* kullanımlarının Türkçeye değer verenler tarafından yadırgandığını da dile getirir (Zülfiyar 2008: 326). Bu çerçeveden bakıldığında, KA'da geçen *takla kılmak* biçiminin ölçünlü Türkiye Türkçesindeki birleşik fiil yapısına uygun olduğu görülmektedir. KA'daki dikkat çekici nadir Türkçe kullanımlardan bir tanesi de *gelinoñarıcı*'dır. Düğünler esnasında, gelin ve kızların süslandıkları yer için kullanılan bu birleşik sözcük, Batı kökenli anlamdaşı *kuaför*'e karşılık türetilmiştir. Öz Türkçe yapıya sahip bu kelimenin türetilmesinde daha çok eski konuşurların başvurduğu halk etimolojisinin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü *onararak* fiili KA'da yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Nitekim mecazî söyleyişten yararlanılarak, 'bütün ihtiyaçlarını karşılamış, hali vakti yerinde, zengin' kişileri ifade etmede kullanılan *onarılmış* sözcüğünün varlığı dikkat çekicidir. Bu noktadan hareketle Türkçe Sözlük ve Ağızlar Sözlüğüne bakıldığında, *onararak* için '1. Düzeltmek, tamir etmek, bakımını yapmak 2. Hastalığı iyileştirmek 3. Dövmek' anlamları verildiği görülür. Ancak KA üzerine yazılan sözlüklerde, çatı eki ile genişletilmiş olan *oñarılmak* için, Türkiye Türkçesinden farklı olarak 'zenginleşmek, mal mülk ya da para kazanmak' anlamları zikredilmiştir (Gökçeoğlu 2008: 217, Hakeri 2003: 229, Kabataş 2007: 449). Bu nedenlerden ötürü, Türkçe Sözlük ile Ağızlar Sözlüğü'nde yer almayan *gelinoñarıcı*'nın, KA'daki söz türetme gücü bağlamında ele alınması ve özleştirme faaliyetlerine örnek olacak şekilde yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Feslikana mahana eşek boku da su içir: Atasözünde geçen *feslikan* sözcüğü, 'Ballıbabagillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bir süs bitkisi, reyhan (*Ocimum basilicum*)' anlamına gelen ve standart Türkçede *fesleğen* şeklinde geçen çiçeğin KA'daki söyleniş biçimidir. *Mahana* ise, Anadolu ağızlarında da yaygın olan Farsça kökenli *bahane*'nin ses değişikliğine uğramış halidir. Ölçünlü dilde 'bir şeyin gerçek sebebi gizlenerek ileri sürülen uydurma sebep' anlamına gelen *bahane / mahana*, ağızlarda '1. Anlam 2. Sebep' için de kullanılmaktadır. Üzerinde durulan bu atasözündeki *mahana*'nın da 'sebep' manasıyla işlev yüklendiği görülmektedir. Bilindiği üzere

hayvan dışkıları, bitkilerin hızlı büyümesi ve güçlenmesi amacıyla onlara gübre olarak verilir. Kıbrıs'a dünya çapında ün kazandıran Kıbrıs Eşekleri'nin dışkıları da, birçok bitkiye doğal gübre olmaktadır. Bahse konu olay, Kıbrıs Türk insanının düşünce dünyasında ve somutlaştırma geleneğinde ustaca işlenmiş ve bir atasözü daha KA'nın ifade zenginliğine katılmıştır. Aksan'ın da belirttiği gibi, ağızların çağlar boyu Türkçenin bütün anlatım yollarından, türetme kurallarından yeterince yararlandığı açıkça görülmektedir (Aksan 2003: 69). 'Başkalarının sayesinde bir menfaat elde etmek' şeklinde anlamlandırılan bu atasözü de, çalışmaya konu edilen diğer söz zenginliklerimiz gibi unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nitekim bu ata mirası, Türkiye'deki kaynaklarda yer almadığı gibi KA üzerine yazılmış kitap ve sözlüklerde de tespit edilememiştir.

Sonuç: Anadolu ağızları, ölçünlü dile göre daha geniş bir söz varlığına sahiptir. Bu söz varlığının oluşmasında, doğadan faydalanma ve üretilen yapıların soyut unsurlara aktarımı önemli bir rol oynadığı gibi, sözcük türetme yollarının ustalıklı kullanılması da, yeni kavramların yaratılmasını sağlamıştır. Anadolu ağızlarının Akdeniz'deki uzantısı olan Kıbrıs ağzı, önemli ağız çalışmalarına konu edilmeye devam etmektedir. Sözü edilen dil-kültür zenginliklerini irdelemek maksadıyla kaleme alınan bu çalışmada, bilgi eksikliği nedeniyle yanlış kategorize edilen yapılar vurgu yapılmış ve kullanım alanı daralan kelime, deyim ve atasözlerinin önemine dikkat çekilmiştir. Bu yöntem, yeni yapılacak olan ağız araştırmaları için önemli bir yolu işaret etmektedir. Ağızların söz varlığında, yabancı kökenli addedilen birçok tabiat taklidi veya değişime uğramış sözcüğün var olduğu bilinmektedir. Kapsamlı çalışmaları gerektiren bu durum, geçerli bir sonuca ulaşıldığı takdirde önemli alanlara veri sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda, KA'nın Anadolu ağızları ve onların etki alanlarını ülke dışındaki boyutlarıyla yansıtmaları beklenir. Ağızların sınır dışına uzanması sonucu gündeme gelen dil etkileşimleri de, söz konusu yabancı dil unsurlarının izahıyla açıklanabilir. Etkileşimin boyutunu tartışırken, çift taraflı iletişimin varlığı gözden kaçırılmamalı ve özgün yapıların vurgulanmasına ayrı bir ehemmiyet gösterilmelidir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmasına rağmen resmî dil olarak Türkiye Türkçesini kabullenen Kıbrıs Türkleri, bilişim teknolojileri ve sosyal medya vasıtasıyla yontulan dil-kültür öğelerini korumaları yönünde teşvik edilmelidir. Bu önlemler alınmadığı takdirde, dildeki öz varlıkların yitirilmesi kaçınılmazdır. Aksan, ünlü İngiliz bilgini Clauson'un konuyla alakalı sözlerini şöyle aktarır: Türkçe sözcüklerin 'yer altına gizlenmek ve yüzyıllar sonra, konuşulan modern dillerde, yazın metinlerinde kullanılmak gibi bir nitelikleri vardır'. Clauson'un bu 'yer altına gizlenmek' biçimindeki sözü, elbette bir benzetme olarak değerlendirilmelidir. Çünkü konuşulmayan, değişik ürünlerde yer almayan sözcük ve deyimlerin unutulması söz konusudur (Aksan 2002: 60). Kıbrıs ağzındaki eski sözcükler, özellikle yaşlı insanlar tarafından duru Türkçenin bir devamı olarak görülmektedir. Nitekim 13-15. yüzyıllar arasındaki Eski Anadolu Türkçesi adı verilen yazı dilini kullanan Türklerin eski yurtlarında kullandıkları pek çok öğeyi bugün Anadolu ağızlarında bulmak mümkündür. KA'daki tespit edilmeyi bekleyen birçok eski sözün de bu bağlamda ele alınması gerekir. İncelenen kültür değerleri arasında

bulunan deyim ve atasözlerine de çalışmada ayrıca dikkat çekilmiştir. Atasözleri ve deyimler, bir toplumun diline yansıyan kültürün izlerini, ipuçlarını ortaya koyar. Anlatım gücünü artırıcı, kimi zaman hoş gidecek, söyleyene zevk veren ve hatırdı kalmayı sağlayan öğeler içerir. Anadolu ağızlarındaki eski deyimlere bakıldığında, özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli eserlerinden olan Dede Korkut'ta yer alıp günümüze ulaşamayan söyleyişler olduğu dikkati çeker. Söz konusu eserde geçen ve 'çok cömert olmak, vergili olmak' anlamına gelen *yaykandığında yağ dökmek* deyimini bugün unutulmuş değerler arasındadır (Aksan 2002: 118). *Söz Varlığı Örnekleriyle Kıbrıs Türk Ağzı* isimli bu çalışma, KA'ya ait dil-kültür öğelerini kalıcılaştırma ve Türk dünyası üzerinde çalışan araştırmacılara faydalı olma gayesiyle kaleme alınmıştır. Bu amaç ve düşünceyle, Kıbrıs Türklerine ait olan ve Türk dünyasını ilgilendiren diğer söyleyişlerin de ardına düşülecek ve yitirilmesi muhtemel söz zenginliklerini araştırma faaliyetleri devam edecektir.

KAYNAKLAR

- ADALI, Kutlu (1997). *Dağarcık I. Cilt.* Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.
 (2000). *Dağarcık II. Cilt.* Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.
 AKSAN, Doğan (2002). *Ana Dilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
 (2003). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
 (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
 AKSOY, Asım (2007). *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
 ALBAYRAK, Nurettin (2012). " 'Ne Tas Düşsün Ne Hamam Çılasın' Sözü Deyim mi Atasözü mü?", *Türk Dili*, sayı 724, s: 360-363. Ankara: TDK Yayınları.
 ARGUNŞAH, Mustafa (2003). 'Kıbrıs Türk Kültürü Dosyası: Yaşayan Kıbrıs Türk Ağzı'. *Türk Dili*, sayı 614, s: 193-202. Ankara: TDK Yayınları.
 ÇELEBİ, Nazmiye (2003). 'Kıbrıs Ağızları ve Dil Etkileşimi'. *Türk Dili*, sayı 616, s: 394-398. Ankara: TDK Yayınları.
 DEVELİ, Hayati (2006). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul, 3F Yayınevi.
 ERCİYAS, Osman (2005). 'Türkçe ve Rumcada Ortak Kullanılan Sözcükler'. *Kıbrıs Gazetesi Kültür Sanat Bölümü*, 8 Eylül 2005, s: 34.
 (2010a). *Açıklamalı Kıbrıs Türk Yer Adları Sözlüğü*. Lefkoşa: Ateş Basımevi.
 (2010b). 'Özleştirme Çalışmaları Işığında Türk Dil Kurumu Özleştirme Kılavuzu'. *Turkish Studies*, S. 5/3, s: 1187-1197.
 (2011). 'Kıbrıs Ağzındaki Öz Türkçe Kelimeler Açısından Dağarcık'ın Dili', *Diyaletolog*, sayı 2, s: 15-28.
 (2012). 'Dil Etkileşimleri Bağlamında Kıbrıs'taki Tarihî Alet İsimleri'. *Millî Folklor*, sayı 94, s: 237-248.
 EREN, Hasan (1983). 'Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili'. *Türk Dili*, sayı 384, s: 530-540. Ankara: TDK Yayınları.
 (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
 ERDOĞRU, M. Akif (2008). *Kıbrıs'ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları.
 Fono Yunanca Sözlük. (2003).
 GÖKÇEOĞLU, Mustafa (1997). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları.
 (2008). *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2010). 'Kıbrıs Ağzlarında Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler'. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2010/1, s: 249-295.
-, (2011). 'Kavram Alanları Açısından Kıbrıs Türklerince Hayvanlara Verilen Adlar'. *Diyaletolog*, 2011/3, s: 11-32.
- GÜRKAN, Haşmet (2008). *Kıbrıs'ın Sisli Geçmişi*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınlar.
- HAKERİ, Bener Hakkı (2003). *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*. Gazimağusa: SAMTAY Vakfı Yayınları.
- İSLAMOĞLU, Mahmut ve Şevket ÖZNUR (2010a). *Geleneksel Kıbrıs Türk ve Rum Düşünleri*. Lefkoşa: Gökada Yayınları.
-, (2010b) 'Kıbrıs Rumcasında Türkçe Söz Varlığını İçeren Deyimler'. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, sayı 2/1, s: 25-35.
- KABATAŞ, Orhan (2007). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa: Öncü Basımevi.
- NESİM, Ali (2009). *Sosyal Yaşam ve Kültürüyle Zeytinlik*. Lefkoşa: Gökada Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2000). 'Kıbrıs Ağzının Kelime Hazinesindeki Değişmeler'. **III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
-, (2005). 'Kıbrıs Rumcasındaki Türkçe ve Türkçe Yolu ile Girmiş Alıntı Kelimeler'. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 18, s: 89-113. Konya: S.Ü. Yayınları.
-, (2009). *Kıbrıs Konuşuyor*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- PEHLİVAN, Ahmet (2003). *Aya İrini'den Akdeniz'e Kıbrıs Ağzının Değişimi*. Lefkoşa: Adım Yayınları.
- PEHLİVAN, Ahmet ve Nadejda CHİRLİ (2009). 'Kıbrıs Türk Ağzında İtalyanca Sözcükler'. *Mediterraneo*, sayı 4, s: 94-103.
- RİCHTER, Heinz A. (2011). *Çağdaş Kıbrıs'ın Kısa Tarihi 1878-2009*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- SARACOĞLU, Erdoğan (2009). *Kıbrıs Ağzı*. Lefkoşa: Ateş Basımevi.
- VURAL, Hanifi ve Tuncay BÖLER (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- YORGANCIOĞLU, Oğuz (2000). *Kıbrıs Türk Folkloru*. Gazimağusa.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2008). 'Dünden Bugüne Türkçe'. *Türk Dili*, sayı 676, s: 323-329, Ankara: TDK Yayınları.
- <http://www.devplan.org/> (06.02.2013).
- <http://www.tdk.gov.tr/> (TDK veri tabanında yer alan Büyük Türkçe Sözlük, Güncel Türkçe Sözlük, Ağızlar Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, Atasözü ve Deyimler Sözlüğü).